

Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 53 Volume: 10 Issue: 53
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334099

ŞEYHÜLİSLAM ŞAİRLERİN DİN ALGISI: 18 VE 19. YÜZYIL ÖRNEĞİ
PERCEPTION OF RELIGION IN THE DIVANS OF THE ŞEYHULİSLAM POETS: THE CASE OF 18th
CENTURY

Nurettin ÇALIŞKAN*
Mehmet ÜNAL**

Öz

Osmanlı'da idarenin hiyerarşik yapının en üstünde bulunan Şeyhülislamın dini ve dini ilimleri temsil ve adaletin tahakkuku görevinin yanı sıra, birçoğunun güçlü edebi yönü verimleri de oldu. 18 ve 19. yüzyıllarda vazife yapan şeyhülislamlardan sekizi ya mürettep divan veya divançe müellifi idi. İlimiye sınıfından şeyhülislamlığa kadar yükselen iki kardeş İshak ve Esad Efendiler bu manada tipik şahsiyetlerdir.

Dini idrakın/algının unsurlarından olan Hz. Peygamber'e iman ve onun ruhaniyetine sığınmanın işlendiği kaside türü olan na'tlarda, toplum ve birey olarak Hz. Peygambere duyulan pazarlıksız sevgi işlenir. Bu makalemizde 18 ve 19. yüzyılda Osmanlı'da Şeyhülislam rütbesinde olan ve edebiyatta da çok başarılı eserler vermiş Şeyhülislam İshak ve Esad Efendilerin divanlarındaki na'tlar üzerinde durulacaktır. Hz. Muhammed'e duyulan bağlılık ve gösterilen tazimin hangi hitap biçimleri ile gösterildiği örneklenecek ve oluşan bu din dilinin günümüze nasıl ulaştığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam, İshak Efendi, Esad Efendi, Divan Edebiyatı, Na't, Hitap Din, Tasavvuf.

Abstract

Shayhulislams were the officers who religiously represented the Ottoman authority at the highest level and served as a judicial law-maker and executor. However, many of them also were also excellent men of literature and poets. Eight of those who occupied this position during the 18th. and 19th. centuries, either produced a complete divans or wrote booklets of divan. Ishak and Esad Efendi were two brothers who were both efficient shayhulislam and well-known poets. Odes to the Prophet Muhammed (AS) are the form of classical Ottoman Literature which involved the belief in Him and taking refuge to His spirit. In these poems, poets appeal to His soul in order to display his love and faith with no hypocrisy.

In this article the key issue is to study the poems in the form of Na't in the divans of Ishak and Esad Efendi with a reference to their way of perceiving Islam as a religion.

Keywords: Şeyhulislam, İshak Efendi, Esad Efendi, Diwan literature, praise, Religion, Sufizm.

1. Giriş: Osmanlı'da Din İdraki

Din, Osmanlı toplumunun varoluş gayesinin temel unsuru; devletin bekasının da teminatıdır. Devlet kavramı onun tamamlayıcı unsuru/mütemmim cüzüdür.¹ Dolayısıyla topluma hayatiyet sağlayan en belirleyici amil ve dinamik de yine din idi. Dinin, "insanı içinden kavrayan, şekillendiren, ona fizik ve fizik ötesi âlemler hakkında kavrayış biçimleri kazandıran en büyük güçtür. İnsanlar dış dünyayı, inançları nisbetinde, dinin bakış açısından ve onun ölçüleri ile kavrar, değerlendirir ve hayatını şekillendirir." (Çetişli, 2012: 48) şeklindeki psiko-sosyal açıdan tanımı sanki Osmanlı insanını merkeze alarak yapılmış gibidir. Ferdin toplum içindeki faaliyetleri ve hukuk düzeni Müslüman oluş üzerinden gerçekleşiyor ve bu sosyal kurumların işleyişine yansyordu.

Hiyerarşik yapısı içinde Osmanlıda ilmiye sınıfının biri ulüm-ı diniyenin tahsili diğeri de adaletin tahsisi gibi iki amacı tahakkuk ettirme işlevi vardı. Daha 16. yüzyıldan itibaren özünde bir yozlaşmanın başladığı bir vakia ise de, medrese sistemi 20. yüzyıla kadar kendi şer'î ve orfi hukukunu ehliyetle ifa ve icra edecek ilim adamı ve adliye teşkilatı erbabını yetiştirmeye muvaffak olmuştu. 18. yüzyıl devlet kurumlarının çözülmeye ve modernleşme arayışlarına çevrildiği dönem olmakla birlikte sosyal kurumların bir ölçüde

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniv. İlahiyat Fak. El-mek: ncaliskan@maku.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniv. İslami İlimler Fak. El-mek: mehmetayvali@gmail.com

¹ "Cevdet paşa şöyle diyor: işte devlet-i aliyye'nin birinci devri budur ki, bir sancak beyliği şeklinde iken yüz sene zarfında tecessüm iderek bir devlet-i kaviyye ve cesime oldu. Çünkü, imame-i sübha-i emaret olan Osman Gazi Hazretleri, dem-i vâpesinde (son) oğlu Orhan Gazi Hazretlerine üç vasiyet etmiş. Şöyle ki: Evvela her hususta şer-i şerife inkiyad ve mutavaat ve mehamme-i umurda ehl ü erbabi ile meşveret idesin! Saniiyen, avam ve havasa makam ve rütbelerine göre ikram ve in'am ve hususiyile deâim-i din-i İslam olan ulemay-ı a'lamaziyade ihtiram ederek "Hayru'n-nâ men yenfeu'n-nâs" sırrına mazhar olasin! Salisen, çünkü benden sonra makâm-ı emarete geçeceksin, bu makamın erkân ve levazımından olan "et-ta'zîm li emrillah ve's-şefeka alâ halkillâh mukaddimelerini derpiş ve ilây-ı kelimetullâh netice-i hayriyyesini taleb ve taharri ederek fi sebilillâh cihad ve gazaya bezl-i mesâî eylesesin! demiş olduğuna..." Algül, c. 12, 1999, s.3-4.

sağlıklı biçimde işlevini sürdürdüğü bir yüzyıldır. 19. yüzyılda ise inhitat sosyal, iktisadi ve idari düzeyde bütün bünyeyi sarmıştır. Kuruluşunun mayasını oluşturan ılay-ı kelimetullah aşkının tezahürü olan gaza ruhu, Batı'nın sömürgecilik ve keşiflerle yükselişe geçmesi ile sınımaya tabi tutulmuştu.² Çeşitli, *Türk Şiirinde Hz. Peygamber* adlı kitabında 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplum ve insan bünyesinde yaşanan değişimi başka milletlerin hayatında vuku bulması çok zor bir derin ve devasa bir ruh trajedisi olan düalizm ifadesiyle açıklar. Tanpınar'dan mülhem, ne tarihi zaruretlerin dayatması ile bir taraftan garbın değerlerine ve yaşama biçimine duyulan tutkudan; ne de konuşmaya başladığı zaman sesine kulak tıkamanın mümkün olmadığı mazimizden vazgeçebileceğimizi söyler. Osmanlı insanının bu tecrübesi Cumhuriyet döneminde kültürümüzün ve estetik/bedii tercih geleneğinin devamından vaz geçme olunca, devasa edebi hazine değeri yok sayıldı. Yerini başka bir dünya, varlık ve medeniyet tasavvuru ve eskisi ile hiçbir ilintisinin olmamasına gayret gösterilen dil ve üslup telakkisi aldı (Çeşitli, 2012: 55).

Klasik Edebiyat tarihimiz, sosyal, siyasi ve diğer alanlarda vuku bulan değişmelerin izinin sürülmesine yarayacak malzeme bakımından yeterince zengindir. Ama 18. yüzyılın sonundan itibaren idrak edilmişinde değişim olmuş ise, toplumun ve özellikle ulema, bürokrasi veya avam her sınıftan şairin nazmında bunu tespit etmek zordur. Bu noktada hâkim din algısının geçirdiği dönüşüm Tanzimat döneminin edebi verimlerinde gözlemlenebilir. Zihniyet tahlili ve eleştiri anlamında bir ilk olan Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bend'i*³ istisna tutulursa, çoğunluğu aynı zamanda şair olan Osmanlı uleması 19. ve 20. yüzyılda dahi klasik inşa unsurları geleneğine ve muhtevaya sıkı sıkıya bağlı kalmış ve dini temelli tevhid, münacaat ve na't gibi nazım türlerini ihmal etmemiştir. Hatta bir biçimde günümüzde devam eden gelenekli klasik edebiyat verimlerinde Allah ve Resulü üzerindeki tefekkürü hasbi ve samimi bir dil ile münacaat ve na'ta dönüştürme gayreti, sayısı az da olsa mürettep divan içinde ve tasavvufi gelenekte devam etmektedir. Altı asırlık dönemde klasik şiirin zeminini oluşturan varlık, yaratıcı ve insan algısının estetik, sanat ve edebiyat felsefesine yansımaları sonucu muhteva, yapı, dil ve üslup bakımından sıkı kurallar manzumesi oluşmuştur. Burada tek, ezeli ve ebedi Allah tasavvuru yanında, peygamber/nebi olgusunun ve algısının altı asır boyunca korunmuş olması ilgi çekici bir husustur. Bu uzun dönemde Allah ve peygamber idrakinin özünde mecedilmiş bir iman ve aşk geleneği bulunuyordu. Yeniterzi, klasik edebiyatımızda Hz. Peygamberin hayatının her safhasının ve nebevi veya şahsi her hususiyetinin edebi biçimde işlendiği manzum ve mensur türlerin çok fazla oluşuna dayanarak bir tür Peygamber Edebiyatı denilebilecek alanın oluştuğunu söyler. Bu durum âşık ve halk edebiyatı için de; dini algıda farklılaşmaların yaşandığı cumhuriyet dönemi edebiyatının hazırlayıcısı Tanzimat dönemi için de geçerlidir: "... İlk İslami Türk eseri *Kutadgu Bilig'*den bugüne kadar uzanan bu çizgide asırlardır Hz. Peygamber sevgisini dile getiren hacimli veya küçük binlerce manzumenin mevcudiyeti şu geçeği ortaya koyar: Bütün dünyada hiçbir peygambere, hiçbir şahsa dair şekil ve türlerde yüzyıllar boyu devamlılık gösteren eserler kaleme alınmamıştır. Bu konuda Hz. Muhammed tektir, müstesnadır. ... Milletçe Hz. Peygambere duyulan aşk öyle bir sevgi atmosferi oluşturmuştur ki bunun en güzel ve açık örneği iman ve kahramanlık sembolümüz olan "Mehmetçik" adında mevcuttur." Bu tespitün bugünün Türkiye insanına, okuruna ve dijital ortam nesilleri için ne ifade ettiğinin ise toplumsal ve ruhi bakımdan araştırılması zaruri bir mesele olduğu kanaatindeyiz.

Türk Şiirinde Hz. Peygamber adlı kitabında Çeşitli, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplum ve insan bünyesinde yaşanan değişimi başka milletlerin hayatında vuku bulması çok zor bir derin ve devasa bir ruh trajedisi olan düalizm ile açıklar. Tanpınar'ın veciz ifadesi ile "...ne tarihi zaruretlerin dayatması ile bir taraftan garbın değerlerine ve yaşama biçimine duyulan tutkudan ne de konuşmaya başladığı zaman sesine kulak tıkamanın mümkün olmadığı mazimizden vazgeçebiliriz." Osmanlı insanının bu tecrübesi Cumhuriyet döneminde kültürümüzün ve estetik/bedii tercih geleneğinin devamından vaz geçme olunca devasa edebi hazine değeri yok sayıldı ve yerini başka bir dünya, varlık ve medeniyet tasavvuruna ve eskisi ile hiçbir ilintisinin

² "Orhan Gazi'nin ve diğer Osmanlı beylerinin mü'mine rahmet, kâfire âfet tavrı bilindiği üzere *Feth sûresinde yer alan tanuma dayanmaktadır. Fetih sûresi 29. âyette "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler..."* buyurulmaktadır. Neşri de Orhan Gazi'nin söz konusu tavrını şu şekilde nazmetmiştir:

"Mümine rahmetdi, âfet kâfire,

Salmışidi bin mehâbet kâfire.

Mihri idi mümine anun şifa,

Kahri idi kâfire ölmek şifa." Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, 161

³ Ziya Paşa, özellikle münevveran-aydınların din algısındaki kırılmayı ve bunun keyfiyetini nazmında haber verir:

İsnâd-ı taassub olunur merd-i gayûra

Dinsizlere tevcih-i revîyyet yeni çıktı

İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakkî

Evvel yoğüdî işbu rivayet yeni çıktı

Milliyet-i nisyân ederek her işimizde

Efkâr-ı Fireng'e tabaiyyet yeni çıktı

Eyvah bu bâzîcede bizler yine yandık

Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık (Kocaturk, 1967: 51).

olmamasına gayret gösterilen dil ve üslup telakkisine bıraktı (Çetişli, 2017: 55). Günümüzde Hz. Peygamber'in Müslüman zihni tarafından algılanışı, yaşanan kültürel ve coğrafi havzaya göre farklılaşmaktadır. Bu algının irfani anlayışta sığlaşma mı derinlik mi içerdiği araştırma gerektirir. Ne var ki duyulan akli ve zihni mensubiyet, merbutiyet, muhabbet ve münasebetin dil ile ifade edilişi bugünün Müslümanının zihin dünyasında uğradığı kırılma ve bunun din diline yansımaları ortada bir sorunsal olarak durmaktadır. Cündioğlu, gelenek kavramını tahlil ederken "geçmiş zaten geçmiştir" yaşananı geçmişte kalmış ideallerle yorumlamanın akıntıya karşı durmak olduğu fikrini eleştirir. Gelenek, sanki gelecek veya gelmiş olan bir ek'in yani -ek ek'inin kelimeye eklenmesi olarak görülür. "... dallara sinip meyve toplamak varken, kökleri sulamak ve gövdenin bakımını yapmak gibi zahmetli işlere talip olmaktan kâr görmezler. Çünkü kendilerinin tercih ettiği pozisyon işleri kolaylaştırır. Esas olan bugündür, an'dır ve böylelerince gelen-ek bugünün kendisine eklenmediği gövde bir gövde, bugünün kendisinden beslendiği bir kök değil, bilakis bugün için eklektik surette alıntılar yapmak amacıyla uğranılacak eski bir arşiv dosyası olur" (Cündioğlu, 2004: 60). Geçmişin edebi verimini sadece akademik araştırmalar için harcamanın geçmişi dondurmak anlamına geldiği bilinmeli ve bugünün insanının diline dönüştürmenin yolları bulunmalıdır.

2. Şeyhülislâm ve Na't

Osmanlı'da idarenin hiyerarşik yapının en üstünde bulunan Şeyhülislamın dini ve dini ilimleri temsil ve adaletin tahakkuk ettirme görevlerinin yanında edebi yönleri de çok güçlüydü ve birçoğunun şiir vadisinde verimleri vardı. Köklü bir dil ve dilbilgisi tahsili aldıkları için nazımlarında usta şairlerden de geri olmadıklarını ispat etmişlerdir. 18 ve 19. yüzyıl şeyhülislamından İshak, Pirî-zâde Mehmet Sâib, İsmâil-zâde Es'ad, Vassaf Abdullah, İsmail Âsım, Osman Sahib, İshak Efendi-zâde Mehmed Şerif, Mehmed Mekki, Yahya Tevfik, Şerif-zâde Ataullah ve Arif Hikmet Efendiler olmak üzere hemen tamamı mürettep divan veya divançe müellifi idi (Bilkan-Çetindağ, 2006:7).

İlmiye sınıfından dört şeyhülislam yetiştirmiş bir ailenin kardeş şeyhülislamı İshak ve Esad efendilerin divanlarındaki na'tler, sayı ve muhteva bakımından orijinallik göstermektedir. İshak Efendi'nin divanında önce 278 beyitlik *Bi'set-nâme* başlıklı bir siyer/na't bulunmakta ve bunu 11 na't takip etmektedir. Bu manzumenin adı geçen manzum siyer türünde tek eser olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Esad Efendi'nin divanında ise *Na't-i Şerîf-i Nebiy-i Muhterem Bâ-İstîlâhât-ı Ulûm* başlıklı belağat kavramlarını kullanarak oluşturduğu yine benzeri olmayan 67 beyitlik bir na'ti bulunur. Emine Yeniterzi'nin *Divan Şiirinde Nâ't* isimli kitabında bu iki şair şeyhülislamın manzumelerine ve na't türünde mevkilerine işaret edilmemiştir. Yalnızca na't şairi olarak Es'ad Efendi'nin divanından bahsedilmiş başka bir referans ve na'tlarından herhangi bir alıntı yapılmamıştır. Bunda kaleme alınmış manzumenin çok fazla ve şair sayısının da fazla olması bir tercih yapmayı zorunlu kılmış olabilir.

2.1 Na'tın Sükûnete Çağırın Dili: Hz. Peygamber'i Anmanın Sahiciliği

Ajinedir bu âlem her şey Hak ile kâim

Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür dâim (Aziz Mahmud Hüdayi)

Din olgusunun Osmanlı insanının gündelik hayatının her alanına sindiği ve mimarının, güzel sanatların ve edebiyatın zeminini oluşturduğu bilinen bir durumdur. Şairlerinin dini duyarlılıkları tevhid, münacaat ve na't türlerinde elbette daha barizdir ama divanların bütün olarak terkinde Müslüman oluşun esrarı sinmiştir. Burada Divan Edebiyatı çağının okuruna hitap eden dilin ve zihin dünyasının bu çağın okuruna edebi his ve haz anlamında nasıl hitap ettiği; dijital çağ okuruna ve onun sürekli değişen algılamaya biçimlerine nasıl uyarlanacağı bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Hz. Peygamber üzerine yazılı ve sözlü edebi inşa geleneğimiz din dilinin sahici, samimi, halis ve dolaysız yönünü teşkil eder. Onun Risalet'inin mahiyetini ve ruhaniyetinin feyzini nazım yoluyla idrak etmek, imanın kemal bulması ve ruhun sükûnete kavuşması noktasında müspet bir etki meydana getirebilir. Peygamberimize duyulan derin sevgi ve bağlılık üzerinden din algısının teşekkülü ve tezahürü, Şeyhülislam kardeşler İshak ve Esad Efendilerin divanlarındaki na'tların tahlili ve kullandıkları söz unsurları ve motifleri tasnif yoluyla görülebilir. Okur merkezli edebi kuramlar çerçevesinde bu algıyı bir temele oturtmak, klasik şiirimizin bu çağın okurunda karşılık bulmasına katkıda bulunabilir.

Okur merkezli yani okurun edebi bir ürünün merkezinde olduğunu kabul eden *Alımlama Estetiği* gibi edebiyat kuramları başka nazım türlerinde olduğu gibi na'tların da nasıl zihinsel bir seyirle dini algının idrakine katkı yapabileceğinin cevabını barındırır. Metin eleştirisi yapmaya dayalı bu kuram göre metnin anlamı bir keşif ve bir inşa eylemi ile oluşur. Metnin iki sürecinden biri üretim diğeri ise metnin anlamının bir bakıma okur zihninde yaratılmasında asıl olan tüketimdir. Bu süreç düşüncüyü harekete geçirir, idraki biçimlendirir ve muhayyilenin metni yeniden inşasını sağlar ve dolayısıyla dinamiktir. Aynı ve(ya) farklı bireyler tarafından her okunuşta bu inşa yeni baştan yapılır ve değişime uğrar. Bu bağlamda okur bu inşayı gerçekleştirmiş ise ideal okur; okuması harf, hece ve kelimelerin sesletiminden ibaret kalmışsa ampirik

okurdu. Metinden gerekli etkileşimin sağlanması ve inşa sürecinin kemali için, okurun ampirik katmandan ideal katmana yükselmesini sağlayacak bir eğitimden geçmesi gerekir. Böylece, alt anlatıların sathi manasına takılmadan bedî biçimde inşa edilmiş üst anlatıya vakıf olan okurun, Allah'ın murad ettiği peygamberin mahiyetini idrak kabiliyeti kemal bulacaktır (Tökel, 2011: 36). Divanların başında yer alan tevhid, münacat ve özellikle na'ların keyfiyeti, okurun alt anlatıdan üst anlatıya çıkış seyrini zorunlu kılan bir anlam derinliği vardır. Şairin hiçbir karşılık beklemeden en saf ifadeleri en bedî biçimde Hz. Peygambere adaması okuru şaire her okuyuşta yoldaş ve sırdaş kılar.

2.2 Anlatımda tecrid yoluyla Hz. Peygamberi idrak

Nefs/beden ve ruh olarak İnsanı ilgilendiren her hususta çağlar üstü evrensel ilkeler vazeden İslam dini, estetik uyarlık ve sanatçı idraki için kriterler ortaya koymuştur. Çeşitli, bu ilkeleri 9 maddede uzunca ele alır: Her şeyden önce İslam estetiği aşka dayanır. Yaratılmış her şeyde bulunan güzelliği aslı Vücūd-ı Mutlak olan Allah'a izafe edilen hüsn-i mutlak'tır. Nefs ve kesret engelini aşabilen ruhlar yaratılmış olandaki güzelliğin kaynağına aşına olur. Sanatçı bu güzelliği yansıtır, hatırlatır. İslam estetiğinde yaratma ve benlik hissinden uzaklaşma esastır. Eser ruh ve ben'in değil zihnin ürettiğidir. İslam estetiğinde sanatçı geleneği tersyüz etmek değil, gelenek içinde çeşitleme/tenevvü imkânını kullanır. Sanatçı güzellik yaratmayı değil güzeli keşfetmeyi ideal edinir. Sanatçı tevhidi merkeze alır ve Mutlak varlığa yani kesretten vahdete seyir takib eder. Buna bağlı olarak mimesis gibi kesrette kalma hali değil tecrit yani somuttan soyuta bir seyir asıldır. Sanatçı tasvir etmez tecrid eder. İslam estetiği bu yönüyle şirkin tuzağına düşmemek için nanfigüratif üslup imkânlarını kullanır. Mimesisin değil tecridin İslam estetiğinin rüknü olması sanatta sembolik dilin, mecazın, mazmunun ve temsilin öne çıkmasını gerektirir. İslam estetiğinde sanatçı kadere karşı koyan ve isyana sürükleyen trajediyi değil, hikâyede kısaca hisse manasında hikmeti esas alır (Çeşitli, 2012: 33-39). Divan şiirine ve özelde na'te bu ilkeler üzerinden yaklaşırsa, "bu çağda nasıl okuyalım?" sorunsalı da daha az çetrefilli olacaktır.

Ölüm bütün canlılar için dünyadan tabii bir ayrılışı ve biyolojik olarak ilişik kesmeyi ifade eden bir kavramdır. Hz. Peygamber bir beşerdir. Beden olarak takdir edilen eceli tamamlanınca bu dünyadan ahiret yurduna irtihal etmiştir. Bir beşerin 15 yüzyıla yakın bir süre hâlâ teessür, tehassür ile anılması/yâd edilmesi ve bunun da her ırk ve ümmetten kendisine inanmış kişilerin yapmacıksız ve pazarlıksız yaptığı nadir amel/eylemelerden biri olması yeryüzünde belki yalnızca Hz. Muhammed SAV mahsus bir hadisedir. Ecelin, Ömre Lekesiz'in anlatımı ile mevtin /ölümün ayrılan ve kalanlar bakımından nirengi farkı, "ölenin teslimiyetini onun edilgen (vuku buluşundan habersiz), bizlerinse etken olarak yaşadığımızdır. Konu ölüm ise, elbette teslimiyet dediğimiz şey de onun karşısında yaşayanın duyduğu çaresizlikten ibarettir. Burada ecel bu bilginin yüz soğukluğu halinde bir surete bürünmesidir. Bu suret karşısında ürker soğuk durur ve aynı anda mevtin soğukluğunu/ürpertisini duyuruz" (Lekesiz, 2017).

3. Osmanlı Şairlerinin Hz. Peygamberi Anmalarının Metafizigi

Şairlerin boyası kelimelerdir. Suretlendirme bilgiyi kuvve/potansiyel durumdan fiile terfi ettirilmesidir. Tanımsız bir hal tanıma kavuşur ki kelime/işaret/imge yoluyla düşünceye/tefekkür deryasında seyreden bir gemiye dönüşür (Lekesiz, 2017). Lekesiz'in ölüm metaforu üzerinde yaptığı tahlili Hz. Peygamberin irtihali/rıhleti bağlamında na'tlere teşmil ederek şöyle diyebiliriz: Kaptanın elinde pusulası ile hedeflediği limana seyretmesi gibi peygamber âşıklarının elinde kelimeler ete kemiğe bürünür ve na'tlere dönüşür. Bir bakıma na't şairleri bunu bir yakın hali olarak yaşıyorlar denebilir. Na't yeni bir görme biçimi ve sanki Hz. Peygamberin ruhaniyeti karşısında yaşayanın mahvıyeti, heyecanı, aşkın bir tür aşkın haline dönüşür ve medh ü sena değil o hali idrakin dışı vurumudur. Ölüm metafizigi Müslümanda imanın kemale ermesine giden yolda bir merhale; Na't ise bu kemaliyetin somutlaşmış halidir denebilir. Yeniterzi'nin ifadesi ile, "Bu tür ve adıyla ilgili iki husus öncelikle dikkati çeker. Bunlardan birincisi; ölen birinin ardından yazılan, onu hayırla yâd edip övgüsünü dile getiren methiyelere edebiyatımızda mersiye veya ağıt denilirken denilirken Hz. Peygamber için kaleme alınan övgülere naat adının verilmesi O'nun daima hayatla bağlantılı, gönüllerdeki muhabbetle canlı olduğu inancının aksettirilmesidir. İkinci husus da dünya üzerinde Hz. Peygamber dışında hiçbir insanın övgüsüne hasredilen edebî bir türün meocut olmaması, bu konuda naatların istisnai bir durum arz etmesidir" (Yeniterzi, 2006: 2).

İslam inancında mevtanın idrak etmeye başladığı; yaşayanın henüz tecrübe edilmemiş bir hayata geçiş anıdır ki Peygamberimiz ahiret hayatında dahi kendisine inanan ve bağlı olanı diliyle kendisini anmaya ve dolayısıyla arınmaya teşvik etmektedir. Klasik şiirimizin kaside geleneğinde memduh genelde sağdır ve hitap birinci şahıs kipi ile yapılır. Na't geleneğinde memduh yani Hz. Peygamber veya Hülefa-yı Raşidin veya Ehl-i Beyti vefat etmiştir. Ama ruhaniyetlerinden istimdat etmek amacı vardır ve hayatta oldukları farz edilerek son derece samimi bir hitap dili kullanılır. Onun pâk, lekesiz varlığı, saf bir ayine oluşu onu anan, yâd eden, Ona salat ve selam gönderen gönüllerdeki gam ve gussayı giderir; çıkmaz yola

dönüşüveren dünyevi yönelişlerden Onun nurunun rehberliği ile selamete çıkılır. Daha birçok motifin nazımda ifadesini ruhunun kemale ulaşmasına vesile kılma fonksiyonu, na't yazma geleneğinin arkasında Hz. Peygamber'e duyulan muhabbetin nasıl bir din idraki doğurduğunu ortaya koymaktadır. Yeniterzi'ye göre, klasik edebiyatımızda başka din ve milletlerin edebiyatında görülmesi imkânsız bir şair kadrosu ile divan, mesnevi, mensur eserlerde binlerce manzume ile altı asır devam ettirilen bir gelenek olan na't yazmanın en belirgin özelliği içinde na't bulunmayan mürettep divanların sayısının beş altıyı geçmemesidir. "Bütün nazım şekilleriyle, hatta edebiyatımızda örnekleri nadiren görülen müsebbâ, müsemmen ve muaşşer gibi musammatlar, ayrıca her harften kâfiyeli bendlerle oluşturulan murabba ve terkiib-i bend gibi tamamen orijinal şekillerde kaleme alınan na'tlar şairlerin na't yazma ve bu vadiye yenilik getirme gayretlerinin bir göstergesidir" (Yeniterzi, 1992: 113). Bu gelenekli şiir türünün hususiyetleri, Hz. Peygamber sevgisinin İslam inancının temel rükünlerinden olduğu gerçeğini tespit etmede katkı sağlayacaktır. Meliha Y. Sarıkaya, Tanzimatlar birlikte Osmanlı edebiyatında yenilik ve gelenek ikiliğinin ortaya çıkmasıyla mürettep divan sayısındaki düşüşle birlikte na'tların sayısında da azalma olduğunu söyler. Bu durumdan gelenekte na't yazmanın sebebi gönülsüz de olursa yazmak zorunda olmak değildir: "... Gerçekte böyle bir zorunluluk bulunmayıp bir nevî yazılı olmayan kaideler çerçevesinde şâir, âdetâ sevk-i tabîî ile en çok da sözlerine değer katmak veya çok defa ifade edildiği gibi na't söylemek sûre-tiyle kaleminin feyzini bereketini arttırmak murâdındadır" (Yıldırım, 2014: 25).

Havas ve avamı, ümmisi ve âlimi ile Osmanlı insanının dini algılamada bugünün dindarı gibi kafa karışıklığı yaşamadığının delili olarak bu geleneğin sürekliliğini verebiliriz. 18. yüzyıldan itibaren yoğunluğu azalmış dahi olsa bu irfan geleneğinin devam etti. Biçim ve üslupta vuku bulan değişmelerle yenilerek seyretmesi öncelikle iman, imanun aşkla bütünleşmesi, modernitenin cazibesine rağmen Müslüman oluş gerçeği ile sahih bir biçimde yüzleşmesi ile açıklanır. Hz. Peygamber, bizzat kendi yaşantısı ile bir idealdir ve müteâl bir özellik kazanmıştır. Müslüman bireyin dünyasını anlamlandırma, ona bir hedef tayin etme, manevi/metafizik dünyasını onarma veya mamur etme gibi birçok özellikler yaşarken olduğu gibi vefatından sonra da hayatietini devam ettirmektedir. Eşyaya, bahis oyunlarına, dijital oyunlara olan bağımlılıkların kronikleştiği ve küçük yaştan itibaren insan bünyesini her türlü yıpratıp yıkıma uğrattığı 21. yüzyıl dünyasında, estetik yönden işlenmiş bir peygamberlere iman algısı inanmış bireyin imanını aşk ve neşve katarak daha dirençli kılacaktır.

4. Hz. Peygamber Üzerine Edebi Türlerin Bedii Mimarisi

4.1 İshak ve Esad Efendi na'tlarında "nûr" ve "inci" motifleri

Na't geleneğinde Peygamberimizin medh ü senası tasavvufi nazariyelere nispet edilen belli edebi ve manevi motifler üzerinden yapılır. Hepsi de Onun seçilmişliğini, benzerleri arasında üstünlüğünü ve biricikliğini, saflığını, her tür beşeri arazdan, günahtan, zaafıtan katıyiyetle ârî oluşunu, necabetini, asaletini, ismetini vurgular. Na'tlarında bu geleneğin ilkelerine sıkı bağlılıklarından şair şeyhülislamın Osmanlıda cari peygamber algısına ile hiçbir zaman ters düşmedikleri sonucunu çıkarabiliriz.

Hz. Peygambere istiare edilen çok sayıda motiften mana bakımından en derin olanları nûr ve incidir. Zulmün/karanlığın yokluğunu içeren aydınlık ve parlaklık ve ışık, nurun tecellisine mazhar olan semavi cisimlerle Hz. Peygambere istiare edilir. Somut semavi cisimlerindeki lem'a, pertev, tâb, tâbiş, ziya, şem gibi ışık ve parlaklığın bütün müteradifleri ve bunların nispet edildiği âfitâb, mihr, neyyir, şems, meh, mah, bedr, necm, چراغ gibi ışık kaynağı cisimlerle kesif bir nur deryası tablosu oluşturulur ki burada Peygamberimiz ahlakı ve davranışları ile nurani ama hayat numunesi bir beşer olur. En-Nur isminin tecellisine illet zaten yine O'dur.

Allah'ın güzel isimlerinden en-Nûr, ez-Zâhir isminin tecellisidir. Aczî'nin ifadesi ile, "Malum ola ki nûr üç türüdür. Evvelkisi görür amma göstermez nur-ı basardır. İkincisi gösterir amma görmez. Bu şems ve kamer ve kevâkib ve ateşte olan nurdur. Üçüncüsü Hak Teâlâ'nın nurudur ki hem görür hem gösterir. Ve görüp göstermekte zahir batın Hakk'a yeksandır." Salahaddin-i Uşşaki, "Ve dahi kalbten keoni tard eden her vârid-i ilahiye nûr itlak olunur. Ve nûr-ı vücud-ı zâhiri Cenâb-ı Hakk'ın âyân-ı kâinât ve suver-i hakâyık-ı mevcûdâtta zahir ismiyle tecellisinden ibarettir. Ve vücûd-ı batınî ayn-i sabiteden ibaret olan hakâyık-ı mümkünin batınından kinâyettir. Ve nur-ı Muhammedî ruh-ı a'zamdan ibarettir. Ve nur-ı Ahmedî tecellî-i Vâhid-i Ehaddan yani zatın ayn-ı vâhidinden zatına zuhurundan ibarettir. Nûr-ü'l-envâr dahi ol nûr-ı Ahmedî'den ibarettir. Zira, tecellî evvel-i asl-ı cemî-i envârdır." açıklaması ile Nur kavramının Hz. Peygambere izafe ve istiare edilmesini temellendirir (Ceylan, 2007: 260). Esad Efendi, aşağıdaki beyitlerde Hz. Peygamber'in nurunun Allah'ın nurunun tecellisi; nurlu kişiliğinin yaratılmışların yaratılmasına sebep olan bir nur; nurun kaynağı olarak diğer bütün nebilerin onun aydınlık yolunu ışıklandıran kandilin etrafındaki pervaneler olduğunu duyurur. "Gerçekten size Allah'tan bir nur (Hz. Peygamber) ve apaçık bir kitap geldi." (Kur'an-ı Kerim 5/15) ve " Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak

gönderdik." (Kur'an-ı Kerim 33/45) ayetlerine telmihte bulunulur. Örnek beyitler İD (Şeyhülislam İshak Divanı) ve ED (Şeyhülislam Esad Divan'ından alıntılanmıştır. Yanlarındaki numaralar ise beyit numarasıdır.

Nûr-ı pâk-i yegâne-i 'âlem
Anda mânend-i besmele akdem (İD/92)

Kıldı ol nûr-ı âlem-ârâyı
Pertev-i mühr-i lutf u i'tâyı (İD/94)

Pertev-i mühr-i lutf-ı Yezdânî
Lem'a-i âfitâb-ı nûrânî (İD/96)

Zerre-pîrâ-yı feyz-i 'âlem-tâb
Lem'a-bahşâ-yı şâhrâh-ı savâb (İD/96)

Olsa lâyık o gurre-i garrâ
Pertev-efrûz-ı cebhe-i dünyâ (İD/97)

Habbezâ âfitâb-ı âlem-gîr
Nûr-ı mahz-ı Cenâb-ı Rabb-i Kadîr (İD/115)

Mihr-i 'âlem-fürûz-ı tâbende
Tâb-bahş-ı hüddâ-yı Ferhunde (İD/108)

Mushaf-ı hilkate o sûre-i nûr
Zib-bahşende-i sutûr-ı sudur (İD/109)

Müfred-i cümle-i halâyıkdır
Mihr-i rûşen-gir-i hakâyıkdır (İD/110)

Ol Habîb-i Cenâb-ı Rabbânî
Nûr-ı ihsân-ı ayn-ı ihsânî (İD/114)

Verd-i sır-âb-ı nübüvvet meh-i evc-i 'izzet
Mihr-i gerdûn-ı risâlet güher-i genc-i atâ (ED/43)

Matla'-ı lem'a-i tâbiş-ger-i mihr-i "levlâk"
Mazhar-ı nûr-ı ziyâ-pâş-ı meh-i "ev ednâ" (ED/43)

Cömertliğe nispet edilen deniz ve teklığe nispet edilen inci motifi, Müslüman zihni ve algısında Hz. Peygamberi aracısız ulaşılan bir konum ile yaşatır. Fiziki veya ruhi bütün sıkıntı ve hacet için bir dost olarak münacaat ve şefaata talebinde bulunulmaya her zaman hazır bir dost gibidir. Cömertliği/keremi sahili olmayan bir deryadır. Bu nispetlerin manevi/aşkın oluşu mücerrede yapılan seyri öne çıkarır. Bütün şairlerin aynı mazmun ve metaforları kullanmaları nazım kuralı olduğu için, mısralarda son derece incelikli ve tasvir gücü yüksek terkipler inşa edilmiştir.

Sensin ey gevher-i girân-kıymet
Müntehab dürr-i kulzüm-i bi'set

Dürr-i yektâ-yı vücûdun zîrver-i tâc-ı bahâ
Gevher-i zî-kıymet-i zâtınla zîb-ârâ cihân

Feyz-i gevhâr-bâr-ı ebr-i cûd-ı dest-i pâkine
Giryenâk-i eşk olur ekser sehâb-ı âsumân

Oldı ol kenz-i 'âlemin güheri
Cümle kevnin nebiyy-i muntazarı

Didiler habbezâ dür-i nâ-yâb
Müntehab gevhâr-i sûtûde-cenâb

Ahmed ü Hâmid ü Muhammeddir
Mustafâ gevher-i mümeccedir

Gevher-i mefhar-i zemîn ü zamân
Mihir-i tâbende-i semiyü'ş-şân

Ey bihîn gevher-i girân-kıymet
Zîver-efzâ-yı efser-i bi'set

Sen o yektâ dür-i musaffâsın
Mustafa gevher-i muallâsın

Mâlik-i milket-i şefâatsın
Gevher-i kulzüm-i hidâyetsin

O dürr-i kulzüm-i re'fet-hurûş-ı bi'setsin
Ulüvv-i kadrini fehm it o Fahr-ı kevineynin

Kurretü'l- ayn-i dü 'âlem dür-i yektâ-yı himem
Seyyid-i cümle-i âdem şeh-i şefkat-peymâ

Hiz. Peygambere izafe edilen motifler bir kitap hacmindedir. Burada maksadımız o dönemin şair seyhülislamlarının din algısı/idrakini tespitiye yönelik ipuçlarını keşfetmeye çalışmaktır. Nur ve inci metaforu ona duyulan sevgiyi ifade etmede verdiği en üst imkândır. Motifler bir üst lahuti/manevi kavramlara izafe edilmektedir. Asfiya ordusunun sultanı; seçilme tahtının adaleti tahakkuk ettiricisi; kerem ve lütuf yıldızının kaynağıdır.

Padişah-ı enbiya sultan-ı hayl-i asfiya
Ma'delet-kâr-ı serir-i ıstıfa serdar-ı cûd
Gevher-i genc-i saâdet dürr-i bahr-i mekrûmet
Dâver-i sahib-şefâat hâver-i nevvâr-ı cûd
Melce-i âlem medâr-ı kevekb-i lütf u kerem
Dergeh-i ulyâsı her dem menba-ı enhâr-ı cûd (İD-Na't 9)

4.2 Üçlü, dörtlü ve yer yer beşli terkipler şairin his yoğunluğunu akıcı biçimde iletmesine imkân verir.

Demdir ki dil-âsûde idüp cebhe-i câm
Bûs eylesin dergeh-i Fahr-ı dü cihânı

O dergeh-i âli-i mela'ik-nüde ma kim
Ruzân u şebân ayun-i âlem nigerânı

Ruh-sây-ı temennâ-yı şefâ'at olarak sen
Pür-eşk-i niyâz it o der-i cûd-resânı

Zibende-serâ ravza-i pâkîze-i ra'nâ
Me'va-yı İrem-sâ-yı Resûl-i Samedânî

Fahr-ı dü cihân hâtime-i suhf-ı risâlet
Ma'nâ-yı murâd-ı heme elfâz-ı cihânî

Mahbûb-ı Hudâ mü'temen-i "in hüve illâ"
Âyîne-i dîdâr-ı atâ-yı Samedânî

Dür-dâne-i nutkı güher-i genc-i hidâyet
Envâr-ı ruhu pertev-i nûr-ı Samedânî

İksir-i gubâr-ı kademi kuhl-i cevâhir

Te'sîr-dih-i tînet-i kîmyâ-nigerânî (İD/134)

*Neyyir-i rahşân-ı evc-i kurb-ı Rabb-ı Müste'ân
Ser-firâz-ı enbiyâ serdâr-ı hayl-i asfiyâ
Eşref-i mahlûk-ı Mevlâ efdal-i halk-ı cihân
Melce'-i 'âlem medâr-ı kevekb-i cûd u kerem
Maşrik-ı şems-i himem sâhib-makâm-ı kadr ü şân
Mesned-i ümmet penâh-ı merhamet zü'l-mekrûmet
Neyyir-i evc-i şefâ'at mefhar-ı her dü cihân (İD/136)*

Yine üçerli terkiplerle beyit içinde Hz Peygamberin vasıfları musammatlı olarak edebileştirilir:

*Yanî na't-i şeh-i küll kâfile-sâlâr-ı rüsûl
Hâdî-i hayr-ı sübûl hazret-i mahbûb-i Hudâ
Verd-i sır-âb-ı nübüvvet meh-i evc-i 'izzet
Mîhr-i gerdûn-ı risâlet güher-i genc-i atâ
Kurretü'l-ayn-i dü 'âlem dür-i yektâ-yı himem
Seyyid-i cümle-i âdem şeh-i şefkat-peymâ
Efdal-i âlemiyân eşref-i mahlûk-ı cihân
Azam-ı kevn ü mekân râh-ber-i râh-ı hüddâ (ED/43)*

4.3 Na'tlarda girizgâh, tevhid veya Hz. Peygamber'e ait bir nesnenin tavsifi veya doğrudan na't ile yapılıdır. Okur bir protokol geçidinden geçer gibi kendisini O'nun yâdı için hazırlar.

*İbtidâ it kelâma ey hâme
Eyle ism-i İlâhî ser-nâme
Oldı rûy-ı kelâma hâl-i siyâh
Nokta-i anberîn-i bismillâh
Gör ki geldi kitâb-ı hilkatda
İbtidâ satr-ı levh-i fitratda
Nûr-ı pâk-i yegâne-i 'âlem
Anda mânend-i besmele akdem
İdüp ol nûr-ı pâki bî-minnet
Levh-i manzûme-nâme-i bi'set
İktidâ it o tarz-ı merğûba
İbtidâ kıl o gûne matlûba
Kand-i ism-i İlâh ile her bâr
Şehd-rîz ol hemîşe tûtî-vâr
İsm-i pâkîze-i Cenâb-ı Hudâ
Oldı miftâh-ı genc-i feyz ü atâ (İD/92)*

*Zihî hüceste atâ-yı Hudâ-yı bî-hemtâ
Ki kıldı 'âlemi ol feyz-i ahz ile ihyâ
Odur o feyz-i ilâhî ki nûr-ı zâtiyle
Cebîn-i 'âleme geldi besâmet-i zîbâ
Odur o feyz-i mukaddes ki mushaf-ı kevn
Misâl-i besmeledir nûr-ı zâtı bî-pervâ (İD/118)*

*Gel ey gönül ki dem-i nutk-ı şevk-bahşâdır
Huceste mevsim-i şâdî-fezâ-yı inşâdır
Dehân-ı dânişin eyle küşâde kim o sadef
Derûn-leb-â-leb-i pâkîze dürr-i ma'nâdır
Dehen ki dahme-i ser-şâr-ı zer-maârif olup
Zebân-ı nutk ana miftâh-ı sîm-sîmâdır
Dehen hazîne-i leb-rîz-i âb-ı sâf-ı sühan
Zebân-ı lüle o mâ'-ı ma'îne mecrâdır
Dehen ki kâr-gehidir kumâş-ı güftânñ
Zebân nâsîc-i nev târ u pûd-ı ma'nâdır
Dehen ki hokka-i mâlide-i midâd-ı hüner*

Zebân hâme-i muciz-nüvişt-i inşadır (ED/46-47)

Ey dil biraz da ser-be-kemîn-i tefekkür ol
Pûşîde eyle cismine delk-i melâmeti
Peygûle-gîr-i hânkâh-ı 'uzlet ol yeter
Kâh-ı hevesde eyledin icrâ-yı 'izzeti
Terk eyle kıl ü kâl-i fenâdan emîn olup
Âmîziş-i kâr-ı hevâ vü hatîeti
Âb-ı nedâmet ile dilâ câme-şûy olup
Ref it libâs-ı dildeki çirk-i şekâveti
Kârın cihânda cümle hatâ oldı âh kim
Yok itdigin günâhların hadd ü ğâyeti
Ol dem ki ceş-i cürm-i 'usât-ı hatâ-gerân
Leb-rîz idince dâmen-i deşt-i kıyâmeti (ED/50)

4.4 Na'tın niçin yazıldığı yani sebep-i telif-i na't iki veya üç beyitte ifade edilir. Telifden maksadın ve beklentinin ne olduğu açıklanır. Buna muktedir kıldığı için Allah'a hamdedilir.

Sened yeter sana ey müddeî-i neyl-i emân
Ümid-vârî-i lutf-ı şefâ'at ü ihsân
Sübût-ı fevz ile matlab-res-i selamettir
İden teşebbüs-i zeyl-i celîl-i Fahr-ı cihân

Tahassun eyle o hısn-ı hasîn-i vâlâya
Ki renc-i havfdan oldur selâmete bürhân (İD/122)

Ya Resulallah ne mümkindir dür-i evsafını
Silk-i imlaya keşide ide abd-i na-tuvan
Zat-ı pakın olıcak memduh-ı Hallak-ı ezel
Kimde takat var medihinle ola gevher-feşan
Lik maksad arz-ı hal-i zardır dergahına
Bu behaneyle eya mahbub-ı dadar-ı cihan (İD/137-138)

Yer yer Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesine işaret edilir. Mucizeleri nazma dökülür. Bir mü'min için ona olan manevi ihtiyacın ne kadar şiddetli olduğu anlatılır. Zâtının ve risaletinin ne olduğunun nispetleri ve ufuk ve gaye insan oluşunun sebepleri aktarılır.

Ey pâdişâh-ı kişver-i "levlâk" 'âlemin
Zât-ı şerifin oldı çü bâdî-i hilkatı
Sensin o muktedâ-yı gürûh-ı rüsûl ki Hak
Kılmış vücûd-ı pâkini pür-nûr-ı rahmeti
Zîb-i benân-ı rif'atin itmîş senin Hudâ
'İzz ile nûr-ı fass-ı nigîn-i nübüvveti
Kıldı vücûd-ı pâkini bi'setde Zü'l-celâl
Hem ibtidâ-yı cümle rüsûl hem nihâyeti
.....
Şâm-ı siyâh-tâb-ı hatın kıldı muhtefî
Her târ-ı mûda niçe sabâh kıyâmeti
Ayn-ı hayât-ı la'l-i leb-i rûh-bahşının
Hızır u Mesîh teşne-i nûş-âb-ı vuslatı
İtdi şehâ tarâvet-i gül-berg-i 'ârızın
Revnak-fürûz-ı bâğ-ı 'adem verd-i nahveti
Gül-mîh-i âsitân-ı sa'âdet-gehin şehâ
Şâhân-ı kişver-i himemin çeşm-i devleti (ED/51-52)

4.5 Hz. Peygamberin sena edildiği terkiplerin iç düzeni, kendi içinde efradına camidir. Aşağıdaki beyitlerde bu iç düzen Peygamberimizin zatı ve nübüvveti ilahi ışıık kaynağı olması üzerinden istiare edilmiş ve üretilmiş ve böylece sürekliliği olan bir ışıık tablosu resmedilmiştir.

Habbezâ nûr-ı pâk-i âlem-gîr
Lem'a-bahşende-i hüdâ-yı hatîr

Bezm-efrûz-ı hâtır-ı kevneyn
Tâb-dâdende-i çerâğ-ı zamir
Şâfi-i rencişi-i zalâm-ı 'amâ
Kâşif-i perde-i dü çeşm-i darîr
Kurretü'l- ayn-ı dide-i dünyâ
Nûr-efzâ-yı çeşm-i kalb-i basîr
Bâ'is-i âferîniş-i âlem
İllet-i hilkat-i sağır ü kebîr
Rûh-ı cism-i cihân penâh-ı ümem
Bâ'is-i zindegî-i tâze vü pîr
Nûr-ı âlem-fürûz-ı zulmet-sûz
Pertev-i mihr-i lutf-ı Rabb-ı Kadîr
Evvelîn nûr u âhirîn pertev
Mübtedâ-yı mu'ahharü' t-tasdîr
Fahr-ı 'âlem güzîde-i âdem
Mihr-i evc-i kerem huçeste-zamîr
"Li me'allâh" refik ü hak-pey-rev
Nusret-ârâ-yı nusret ü tedbir (İD/128-129)

4.6 Hitaplarda doğrudan diyalog kurulur ve bu inanan insanın imanını ruhen tazeler ve güçlendirir; iç dünyasında yaşama gayesini takviye eder.

Ey bihîn dürr-i semin ey Rahmeten li'l-âlemîn
Ey imâm-ı mürselîn ey lutf u cüda genc ü kân
Şem'-i nûrânî-i bezm-i lutfuna pervâne-veş
Olmada Cibrîl her demde fedâ-sâzi-i cân (İD/137)

Ey bihîn dürr-i semîn-i kulzüm-i peygamberi
Zîb-i tâc-ı evvelin pîrâye-bahş-ı âhiri
Zîver-i suhf-ı risâletsin vücûdundur olan
Lafz-ı ranâ-yı cihânın ma'nî-i nâzûk-teri
Zât-ı pâkin neyyir-i evc-i hidâyetdir n'ola
Tâb-ı mihr-i ihtida ile pür itsen her yeri (İD/138)

E's-salât ey dür-i yektâ-yı yem-i cûd u kerem
E's-salât ey gül-i bî-hâr-ı gülistân-ı himem
E's-salât ey şeh-i evreng-i risâlet-peymâ
E's-salât ey güher-i pâk-i yem-i lutf-i Hudâ
E's-salât ey meh-i tâbende-i evc-i ikrâm
E's-salât ey dür-i zîbende-i tâc-ı İslâm
E's-salât ey gül-i gülzâr-ı cinâyât-ı Hudâ
E's-salât ey ser-i ceşş-i rusûl-i âli-câ
E's-salât ey şeref-i cümle-i halk-i âlem
E's-salât ey rusûlün mefhari hayr-ı âdem¹³
Sad salâtü ve selâmü ve tehâyâ-yı kesîr (ED/54-55)

4.7. Natın sonunda itiraf ve iltica yapılır. Münacaat ile kişi kendisini ruhen yeniler ve topluma ve kendisine karşı sorumluluk bilincini pekiştirir.

Dür-i zât-ı şerâfet-âlûdun
Zîveridir Makâm-ı Mahmûdun
Oldı miftâh-ı bâb-ı Adne hemân
Re's-i şeyn-i şefâ'atin dendân
Oldı ol bâbda heme ümmet
Dergehinden ricâ-cû-yı re'fet
Olduğı demde mahşer-i ecsâd
'Âlem eyler derinden istimdâd
Kîse-i müddet-i hayâtında
Her kesin kân hadd-i zâtında

Hâsıl-ı kesb-i ömr-i fânîsi
Şûd-ı bâzâr-ı zindegânîsi
Kâsid ü râyic-i nukûd-ı 'amel
Olduğu demde vezn için münhal
Ey Resûl-i Cenâb-ı Rabb-ı Mecîd
Lutf-ı cûdundan eylerim ümmîd
İde ol dem şefâ'atın beni şâd
Lutfun itsin bu bendeni âzâd
Ey kerem-âver-i himem-perver
Olam ol demde lutfuna mazhar
El-meded ey meded-res-i ümmet
El-amân ey emîn-i sırr-ı elest
Ezaf-ı ümmetinden İshâkı
Eyle ol lutf u cüda müştâkı
Mahz-ı lutf-ı şefâ'ate şâyân
Gark-ı deryâ-yı re'fet ü ihsân (İD/116-117)

Hezâr haclet ile cümle rûz-i rustâhîz
Arak-çekide-i ruh-ı şermî-i hatâyâdır
Birisi de o gürûh-ı mezellet-âlûdun
Bu ahkar Esad-ı âsi vü zâr-ı şeydâdır
O denlü cîb-pür-i nakd-i masiyetdir kim
İdâdı rûz-i cezâda kelâl-efzâdır
Garîk-i bahr-ı ma'âsi harîk-i nâr-ı güneh
Atîk-i kâr-gerân-ı zünûb-ı 'uzmâdır
Odur o üns-kün-i zenb-i bî-nihâyet kim
Yamnda cümle günâhın sağîri kübrâdır
Kerem kıl eyle şefâ'at eyâ habîb-i Hudâ
Ki ma'siyetde o bî-çâre dûzah-ârâdır
Meded senindir eyâ nur-ı çeşm-i cümle rusûl
İnâyet eyle ki şânın hemîn atâyâdır
Sen ol habîb-i Cenâb-ı İlâh-ı Vâhidsin
Ki nutk-ı şefkatin ayn-ı atâ-yı uzmâdır (ED/49)

4.8. Natın bütünü, şairin kendisi ile yüzleşmesini sağlar ve özleştirir ile bir yenilenme bilinci oluşturur.

Hezar-ı nağme-sera-yı hadika-i İslam
Olur terane-ger-i gülşen-i salat u selam
Le'ali-i salavat-ı huçeste-tanzimi
Keşide-rişte-i iksar olan mede'l-eyyam
Reside-sahil-i huld-i berin olunca olur
Yemin zib-i sabah u yesar zibiş-i şam
Güzide verd-i tehaya-yı Fahr-ı âlemdir
Olan hemişe meserret-dih-i derun-ı enam
Salat-ı fahr-ı cihandır dela'ilu'l-hayrat
Anınla müsbet olur davi-i vusûl-i meram
Yegâne seyyid-i kevneyn ü mürsel-i sekaleyn
Güzîn-i mesned-i "kavseyn" ü nûr-ı çeşm-i enâm
Tırâz-ı meclis-i lâhût u zîver-i melekût
Müzeyyen-efgen-i nâsût u zib-i hayl-i fihâm
Medâr-ı hilkat-i 'âlem mahatt-ı rahl-i kerem
Resûl-i ekrem ü eham şefî'-i rûz-ı kıyâm
Kerîm-i mekrümet-ârâ meh-i sipihr-i hüda
Güzide gevher-i genc-i 'atâ resûl-i be-nâm
İmâm-ı saff-ı rusûl hâdî-i cem-i sübûl
Şerâfet-âver-i kül fahr-ı enbiyâ-yı kirâm
Habîb-i Hazret-i Hak nûr-ı Hâdî-i mutlak

O zât-ı pâke ehak neşr-i dürr-i pâk-i selâm
Yegâne gevher-i gencîne-i risâlet kim
Güzîde efser-i bi'set anınla buldı hitâm
Dür-i yegâne-i dürc-i hüdü ki olmakda
Müzeyyen-efgen-i tâc-ı mefâhir-i eyyâm
Serîr-i zîb-i nübüvvet şeh-i kerem-haslet
Nişîn-i şadr-ı şefâ'at penâh-ı cümle enâm
Huçeste verd-i şeref-nükhet-i izârından
Olunca büy-ı hüdü zîver-i meşâm-ı enâm
Şifâ-yı mantık-ı pâkiyle dâ'-ı zulmetden
Mizâc-ı 'âleme geldi berik-i sıhhat-i tâm
O şâh-ı taht-ı nübüvvet ki her dem olmakda
Niğâh-bân-ı der-i lutfı kudsiyân-ı kirâm
Esâs-ı muhkem-i beyt-i şerî'at-i ğarrâ
Suver-nümâ-yı nukûş-ı bedâyi-i ahkâm
İzâle-sâz-ı hicâb-ı vücûh-ı cümle şübeh
İfâde-kâr-ı tarîk-i vusûl-i matlab-ı tâm
Muhaddid-i cihet-i hill ü hürmet oldı olup
Zirâ-ı şer ile mâbeynden müzil-i hişâm
Resûl-i cûd-penâhâ dür-i girân-kadrâ
Eyâ habîb-i Hudâ eşref-i cemî-i enam
O mihr-i evc-i hudasın ki zat-ı pakindir
Zuya-furuz-ı derun-ı sipihr-i mina-fam
Kitab-ı bi'sete ser-levha zat-ı pakindir
Misal-i besmele sensin güzîn-i suhf-ı kiram
Nisâr ider der-i re'fet-penâh-ı vâlâna
Dur-i salat u selâmı olur reside-i kam
Resul-i cûd-penaha kemal-i lutfundan
Budur ehemmi-i rica-yı fakir-i pür-âlâm
Gubar-ı dergehin İshaka eyleyüp re'fet
Şefa'atinle o na-kamı eyle nâ'il-i kam
Hemişe eyleye isar-ı ravza-i pâkin
Hezar dürr-i tehâyâyı Hazret-i Allâm (İD/146-148)

4.9. Okur merkezli okuma kuramına göre aynı neticenin okurun ruhunda da farklılaşması yapması mümkündür. Öyleki O'nun cömertlik, doğruluk gibi ahlaki vasıflarının kâmil oluşu edebi biçimde nazmedildiği için okurda bir yüzleşme etkisi oluşturacaktır.

Malik-i mülk-i 'atâdır sâ'il-i eltâfına
Dâima virmekde nakd-i lütf u re'fetle cevab
Zümre-i teb-lerze-nâk-i cürme bür'ü's-sa'adır
Nûş-dârû-yı niğâh-ı re'feti rûz-ı hisâb
Olsa lâyıkdır kitâb-ı bi'sete hüsn-i hitâm
Çünkü hayrû'l-halkdır ol zât-ı re'fet-intisâb
Ruz-ı mahşer olmada dil-teşne-gan-ı re'fete
Âb-ı lütfi intifâ-sâz-ı lehîb-i ıztırâb
Sûz-nâk-i tâb-ı kahr oldukda âlem serverâ
Mütezıllı-ı ebr-i lutfun görmeye tâb-ı azâb (İD/133)

4.10 Risaletinin nitelikleri ve hususiyetleri edebi ve beliğ bir şiir dili ile ifade edilir ve bu kalb üzerinden akletmeyi sağlar. Hz. Peygamber'in doğumu, risaletinin başlaması gibi hadiseler okurun edebi zevkini de kemale ulaştırır.

Habbezâ dergâh-ı re'fet-dest-gâh-ı müstetâb
Melsem-i evvâh-ı 'âlem mültecâ-yı şeyh ü şâb
Habbezâ dergâh-ı câli-tâk kim mâdûndur
İctilâ-yı kadrine nisbetle çarh-ı nüh-kıbâb
Âsitânında müdâm âvîze zer kandildir
Sem'-i bezm-i çarh-ı nüh-tâk olsa lâyıkdır âfitâb

Sâcî-i bûs-ı der olsa revâdır eyledi
Ârzû-yı intimâ tekdîr-i tab-ı mâhtâb
Kalb-i âlem müstemidd-i cûd ise her dem n'ola
Ol der-i re'fet-perestişden olurlar kâm-yâb
Kesb-i iksîriyyet eylerse revâdır dem-be-dem
Pây-bûsiyle müşerref-sâz olan tab'-ı türâb
Kühl-i nûr-efzâ-yı çeşm-i iftihâr-ı kevndür
Hâk-i pâ-yi Hazret-i Peyğamber-i âlî-cenâb
Ârzû-mend-i şemûm-i kâkül-i müşkînidir
Dûd-ı âhın eylemekde dem-be-dem sünbül nikâb (İD/131)

Nice dil-beste olmasın âlem
Ki odur şam-ı mevlid-i hoş-dem
Leyletü'l-kadr-veş şeref-perver
Şam-ı id-i meserret-i hoş-ter
Leyle-i mevlid-i Resul-i güzün
Matla-ı mihr-i evc-i illiyyin
Habbeza leyle-i şeref-bahşa
Geldi ol şeb vücûda bedr-i düca
Yani oldı o şam-ı nur-agin
Lem'a-bahşa kudûm-ı zat-ı bihin
Geldi dünyaya rahmet-i âlem
Oldı handan gül-i cihan ol dem
Zib-i mehd-i cihân olup ol nûr
Cân-ı âlemdir oldı nur sudûr
Nur geldi cebin-i dünyaya (İD/150)

4.11 Doğrudan medh ü senaya başlanan gazellerin matla ilk beyitleri, nasıl bir kişinin tavsif edileceğini çarpıcı bir ifadelerle ortaya koyar.

Zihî hûceste atâ-yı Hudâ-yı bî-hemtâ
Ki kıldı 'âlemi ol feyz-i ahz ile ihyâ
Odur o feyz-i ilâhî ki nûr-ı zâtiyle
Cebîn-i 'âleme geldi besâmet-i zîbâ
Odur o feyz-i mukaddes ki mushaf-ı kevne
Misâl-i besmeledir nûr-ı zâtı bî-pervâ
Odur o 'illet-i gâiyye-i cihân k'olmuş
Kumâş-ı hilKate mühr-i nübüvveti tamğâ (İD/278)

4.12 Na'tın sonunda Hz Peygamber'e salât ü selâmın sunulduğu beyitler doğrudan diyolog kurulduğunu gösterir.

Es-salâtey şeh-i evreng-i risâlet-peymâ
Es-salât ey güher-i pâk-i yem-i lutf-i Huda
Es-salât ey meh-i tâbende-i evc-i ikrâm
Es-salât ey dür-i zibende-i tâc-ı İslâm
Es-salât ey gül-i gülzâr-ı cinâyât-ı Hudâ
Es-salât ey ser-i ceş-i rüsül-i Câlî-câ
Es-salât ey şeref-i cümle-i halk-i câlem
Es-salât ey rüsülün mefhari hayr-ı âdem
Sad salâtü ve selâmü ve tehâyâ-yı kesîr (ED/55)

Bâ-dür-i pâk-i vücûdeş şude ez-Rabb-i Kadir
Cenab-ı Hazret-i Hak dergeh-i muallâsın
Dür-i salat ile pür-ziver eyleye her an
Salat-ı bî-had u teslim-i la-yu'ad her dem
Hûceste ravza-i pâkizesin ide reyyan
Cem-i aline ashabına aşiretine
Selam-ı fâhir ile re'fet eyleye Mennân (İD/127)

4.13 Kişilik vasıfları metafizik ve soyut kavramlara izafe edilerek derinlik kazandırılır.

Ârız-ı fahr-ı dü âlemdir gül-i güلزâr-ı cûd
Zib-bahş-ı iftihâr u behcet-i destâr-ı cûd
Feyz-i ebr-i istfâ-yı dest-i sun-ı Lâyezâl
Ta-be-mahşer itmede cümle meşâm-ı âlemi
Dem-be-dem ta'tir-i bûy-ı ihtida eş'ar-ı cûd
Habbeza verd-i ter-i ruhsâr-ı sultan-ı rusûl
Kim odur gülgonca-i güلزâr-ı nûkhet-dâr-ı cûd
Kudsiyân manend-i bülbül nağme-senc-i midhati
Oldılar gülşen-geh-i na'tinde midhat-kâr-ı cûd (İD/143)

Sonuç

İslam dinini Hz. Peygamber tebliğ etti. Allah'tan söz olarak aldığı vahiy, vahiy kâtiplerinin kalemi ile yazıya aktarıldı. Söz ve yazı her çağın olduğu gibi bu çağın da iletişim vasıtasıdır. Na'tlar bu çağın idrakine bu çağın dili ile yeniden yazılmakta; Cumhuriyet dönemi şiir anlayışı doğrultusunda yeni tema ve dil ile terki ve inşa edilmektedir. Ne var ki bugün dünden beslenir. Abraham Cowley'in meşhur "Ne geçmiş vardır, ne de gelecek; sadece sonsuz bir şimdi vardır." özdeyişinde ifadesini bulduğu gibi şimdinin korunması kültürel ve edebi hafızamızın berrak ve işler halde tutulması ile mümkündür. Müslüman Türklerin dini idrakinde Hz. Peygamber bir mihver ve kilit taşıdır. Osmanlı ulema ve şeyhülislamı bu idraki hiçbir bozulma emaresi göstermeden altı asır taşımışlardır. Bu çalışmada Osmanlı'nın din algısının merkezinde bulunan tevhid inancını kitlelere ulaştıran Hz. Peygamberin na'tlarda nasıl edebi dile dönüştüğünü incelemeye çalıştık. Nitelik bakımından orjinallik gösterdiğini düşündüğümüz için tikelden tümele gidişte 18. yy. Şeyhülislam kardeşleri İshak ve Esad Efendilerin na'tlarını tahlile karar verdik. Na'tlarında muhteva, motifler, terkipler, hitaplar bakımından klasik yapıya bağlı kalmışlar, yaşadıkları deruni aşkı samimi bir dille terennüm etmişleridir. Bugün peygamber algısında modernitenin ve oryantalist çarpıtmaların etkisi alt üst oluşlar yaşanmaktadır. Na'tlar değerler eğitim noktasında diline nüfuz edildiği takdirde sahih bir peygamber algısı oluşturmada bir imkân sunar. Algılara giydirilmiş deli gömlekleri olan "izm"lerin yaşattığı yıkım ve kayıpların telafisinin köklerimizdeki sahih din ve peygamber algısını ihya ile mümkün olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ALGÜL, Hüseyin (1999). "Osman Gazi'nin Oğlu Gazi'ye Vasiyet ve Nasihatlarına Kuruluş Devri Osmanlı Devlet Felsefesi Açısından Bir Bakış", *Journal of Islamic Research*, c. 12, S.3-4, s. 264.
- BAŞARAN, Bekir Oğuz (2011). *Bir Gül Düşü*, İstanbul: Romantik Kitap Yay.
- BİLKAN, Ali Fuat-Çetindağ Yusuf (2006). *Şeyhülislam Şairler*, Ankara: Hece Yay.
- CEYLAN, Ömür (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yay.
- CÜNDİOĞLU, Dücan (2004). *Felsefenin Türkçesi/Geleneğin Ek'i*, İstanbul: Gelenek Yay.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2012). *Türk Şiirinde Hz. Peygamber (1860-2011)*, Ankara: Akçağ Yay.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1967). *Ziya Paşa'nın Şiirleri*, Ankara: Edebiyat Yay.
- LEKESİZ, Ömer (2017). <http://www.yenisafak.com/yazarlar/omerlekesiz/ecelin-soguk-yuzu-2039278> Erişim tarihi, 21 Eylül 2017.
- TÖKEL, Dursun Ali (2012). "Bir Kurmaca Varlık Olarak Türk-İslam Edebiyatı", *İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2011, İstanbul: Sütün Yay. s. 33-47.
- YENİTERZİ, Emine (2002). "Türk Edebiyatında Na'tlara Dair", *Türkler*, C. 11, s. 762-767.
- YENİTERZİ, Emine (1992). *Türk Edebiyatında Na'tlar*, Ankara: TDV Yay.
- YILDIRAN, Meliha (2014). "Peygamber Tasavvurundaki Değişimin Dile ve Edebiyata Yansıması: Na't-ı Şerif Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 1, s. 23-49.